

# ЧАСТНАТА ИНИЦИАТИВА В ОБРАЗОВАНИЕТО – ЕВОЛЮЦИЯ И СЪВРЕМЕННИ ПРОЕКЦИИ

**Проф.дпн Яна Рашева-Мерджанова**

СУ „Св. Кл. Охридски“

## PRIVATE ENTERPRISE IN EDUCATION – EVOLUTION AND CONTEMPORARY PROJECTIONS

**Prof. PhD in Pedagogy Yana Rasheva-Merdzhanova**

*Abstract: Evolutional genealogical approach is especially necessary when it comes to phenomena that are virtually constant, yet undergoing endless metamorphoses in the process of social development. Such a phenomenon – driving force in social, cultural and educational development of mankind is private enterprise. I examine it as the more general and prototype phenomenon of private education and schools since the private enterprise principle is to be found in economy, culture, sports, family, etc. By focusing on the heart of the phenomenon one could outline its more significant factors, functions and manifestations.*

*Key words: private enterprise, educational realities, transformations, Bulgarian specific features, European strategy, Bulgarian private schools, synchronism between state and private.*

### КРАТКО ВЪВЕДЕНИЕ В „ЧАСТНАТА ИНИЦИАТИВА“

Вече сме в третото хилядолетие от Новата ера на човечеството. Достатъчно дълъг период от последователно, акумулиращо родовите постижения развитие, за чието разбиране вече не е достатъчно да познаваме и да преценяваме кратките предистории от по няколко века на социалните феномени. За да бъдат разбрани и прогнозирани, социалните явления трябва да бъдат обхващани в по-големи мащаби, в по-широки контексти, за да се вземат предвид сложните и ключови взаимовръзки, проявяващи се понякога най-неочаквано и закодирани в далечни хронологично периоди (Рашева-Мерджанова, 2010).

Този еволюционен генеалогичен подход е особено необходим, когато става

дума за явления-константи в същността си, претърпяващи обаче непрестанни метаморфози в социалното развитие. Такова явление – двигател на социалното, на културното, а и на образователното развитие на човечеството, е частната инициатива. Аз я разглеждам като по-общото и прототипно явление на частното образование и училище, защото частният принцип е все такъв и в икономиката, и в културата, и в спорта, и в семейството... С фокусирането на ядрото на явлениято биха се открили по-значимите му фактори, роли, проявления.

Частната инициатива в образованието разглеждам като персонална инициатива, гражданска отговорност и практическа воля на лица или група от лица за осъществяване на иновативни образователни и педагогически проекти.

Тези четири основни характеристики на частната инициатива я свързват с ренесансова лична активност, със законността в едно общество (с държавата), с прагматичната стопанска култура и с новостта на определено равнище (та дори и да е микролокалното). Ето защо *първо*, „частното“ е двигател и теглич на културен прогрес; *второ*, то не е антипод-противник, а напротив – допълващ и изпреварващ синхрон на държавното; *трето*, то самото е цялостен и специфичен икономически сектор; *четвърто*, то е (на съвременен език) мениджърско поле.

Всички ние кепим в полихотомната съвременна образователна реалност и осмислянето на тези параметри на частната инициатива разкрива зони за сътрудничество и синхронизиране на формално и неформално образование, държавно и частно образование, „пълно“ образование и продължаващо обучение – в цялостния контекст на „учене през целия живот“, което е невъзможно без частната инициатива.

## ТРАНСФОРМАЦИИ В СЪВРЕМЕННИТЕ ОБРАЗОВАТЕЛНИ РЕАЛНОСТИ В ЕВОЛЮЦИОНЕН АСПЕКТ

*Образователните системи* възникват в укрепнала Ренесансова Европа – XV-XVI в. *Образованието* се случва от края на Средновековието – X-XI в. *Обучението и педагогическите дейности* самоопределят и себеизразяват човешкия род – те са негови атрибути. През всичките тези генеалогични етапи на културно-образователно развитие на човечеството частната инициатива е неотменен техен център:

- Индивидуално обучение – частна инициатива;
- Първи университети и училища – с частна инициатива;
- Първи професионални училища – с частна инициатива;
- Нови образователни сфери – продължаващо обучение, неформално образование, информално образование – частна инициатива.

XXI-ви век ни заваря и ни посрещна с трансформиращи се (и в момента) образователни парадигми, следствие от променящи се социално-икономически, политико-културни, социалнопсихологически, духовни пространства в планетарен мащаб. Ще маркирам тези образователни трансформации:

➤ *В статуса на личността* – автономна, културно определена и уникална, ценна. Личностноориентираният, интеркултурният, компетентностният и динамичният подходи с позитивна и недискриминираща ориентация се открояват в образователното пространство.

➤ *В типа личност* – ценностно универсална и равнопоставена, конкретно различна и претендираща. *Интеркултурното съжителство* ражда безкрайни варианти на индивидуални характери, които в съвременното образование даже вече не могат и да се типизират надеждно. Все по-масово, ако иска да е ефективно, то трябва да е все по-индивидуално. Неимоверна Сизифовска задача. Търсим разбиране и сходство за социално съжителство на все по-високо метаравнище – универсални родови ценности; търсим същевременно в практиката на обучението индивидуално адаптиране на технологии, темп, средства.

➤ *В отношението към личността* – осъзнаване на динамиката и относителността в днешно време на всякакво социално нормиране, още повече – на образователното. Осъзнаване повече от всякога на относителното съотношение културна норма/културна девиация (в това число и педагогическите, Рашева-Мерджанова, Я. 2010). Относителност историческа, относителност и регионална. Поради глобализацията в световен мащаб, времената и териториите на културите се събират във всевъзможни варианти на едно място и специфичните норми на поведение се сблъскват. Нормално е да има „фойерверки“ от т. нар. „агресия“, „нетърпимост“, „насилие“. Обективна и естествена реакция на децата са от условията, които ние създадохме. Обективна и естествена реакция са и от страна на възрастните. Осъзнаването на това би ни помогнало да се успокоим, да огледаме отвън ситуацията като педагози, да не бързае да категоризираме – това е най-важното. Да не етикетираме според „нашите“ норми. Да сме гъвкави в нормирането на нравственост, ценности, поведение, отношение. Да тълкуваме по-внимателно и по-благоклонно. Това би и респектирало повече. Като *образователна система ние по презумпция сме и отвън, и отвътре на обществената реалност*. Нека да изпълтим тази си двойственост за критическа социална рефлексия.

➤ *В ролите на съвременното училище (Glasman, 2001)* – в такива условия то е вече преходна територия, модерираща територия, посредническа територия, организираща диалога между множеството фактори около личността и около себе си. То съпровожда ученика, а не го затваря в себе си. То е хранител и създател на тип специфична култура. Повече от всякога е културна институция, не само обучаваща и възпитаваща. Това е реабилитация на възрожденската мисия и отговорност. Затова прогнозите са за бум в интереса към образованието и педагогическите професии – и у нас има вече такива факти.

➤ *В ролите и компетентностите на личността-ученик* – той е сътрудник, саморегулиращ се, критично оценяващ, самооценяващ се, проектиращ образователния, професионалния си и жизнен път. В тези си задачи той е консултиран и подпомаган, подкрепян.

➤ *В ролите и компетентностите на учителя – консултант, модератор, посредник, експерт* на различни равнища редом с традиционните функции (информационна, организационна, управленска, диагностична), които вече се споделят, преразпределят между него и учениците (поради техния нов статут в обучението).

➤ *В набора образователни мрежи* – формално образование – държавно и частно; неформално образование, информално образование, продължаващо обучение – за учене през целия живот.

Всички пунктове са свързани с нови обществени и персонални очаквания към образованието и с неговите логични отговори. Всички пунктове водят естествено към *своеобразен „разпад“* на централизираното държавно унифицирано образование и появата чрез частната инициатива на новите образователни реалности, осигуряващи горните трансформации.

## БЪЛГАРСКАТА ЧАСТНА ИНИЦИАТИВА В ОБРАЗОВАНИЕТО

В международен план възникването на училището и образованието е тясно свързано с развитието на икономическите отношения: с появата на търговията и стоково-паричното обръщение, с осъществяването на великите географски открития, с появата на държави от модерен тип, с отмирането на феодалното затворено стопанство и появата на новия буржоазен строй, основан на наемането на работна ръка и на свободния обмен на стоки. Тези нови социално-икономически отношения вървят паралелно с появата на гражданин от нов ренесансов тип, който има своя лична съдба и тя е свързана с неговото образование, с неговата духовност, с неговата жажда за знания за всичко. Средновековието си отива със своята феодална затворена икономика, със своята религиозна догматична култура, със своите социални съсловия.

За Европа това са XI-XII век, които бележат прехода между двата строя и началото на Ренесанса. Това е и периодът на възникване на първите европейски университети в Италия и Испания, които имат характер на средни училища. Те се превръщат в средища за развитие и на висша наука, и на реализация на средно образование.

Разделянето на елитни висши училища (университети) и на средни училища (обща и професионални) става два-три века по-късно заедно с икономическото развитие на водещите европейски държави.

По какъв път върви България? И в общото, и в професионалното образование този път е съкратен времево, благодарение на българския дух като лична инициатива, но и заради още нещо – партнирането между частната и държавна инициатива и тяхното синхронизиране. Това е грандиозен национален капитал. Ние имаме силни училищни средища в Средновековна България. Конкретни исторически предпоставки ни свързват с европейския свят – това са приемането на християнството като официална религия, създаването на славянската писменост и разпространението на славянския език от учениците на Светите братя Кирил и Методий; връзката ни с византийската култура и образователни средища. Така

още през втората половина на IX-ти в. се оформят първите средни училища и средища преди падането ни под турско робство – Преславската школа на Наум, Охридската на Климент. През XIV-ти век в жития се споменават Видинското извънмонастирско училище, Килифаревската школа под ръководството на Теодосий Търновски, която после прераства в Търновската школа. Частна инициатива под меценатството на държавния глава.

Турското робство променя изцяло характера, темпа и посоката на развитие на българското просветно дело, на българското училище. Защото се променя мисията на образованието – за българина тя се обогатява и се превръща в средство за културно и народностно оцеляване. Средство апокрифно и тайно, средство понякога опасно. Първите новобългарски училища търсят покровителство и защита – или от византийска страна, или от силата на църквата. Но инициативата е частна, родолюбива – неповторимите български килийни училища.

Светското образование и училище от нов тип са свързани с появата на българската буржоазна класа – няколко века след европейската. Мощен тласък дава появата на Рибния буквар на Петър Берон през 1824 г. Взаимните елино-български училища от първата половина на XIX век – 1815 г. в Свищов са последвани от първите класни училища. Отново частна инициатива.

Ще илюстрирам взаимодействието между държавната и частната инициатива с историческия пример на професионалното образование. В Европа за няколко века от възникване на първите професионални училища се стига до законово регламентиране на образователните системи.

Какво става в нашата страна? Знаем, че Българското Възраждане се забавя с 5 века заради турското социално-икономическо и културно присъствие. Но в предосвободенска и следосвободенска България само за две-три десетилетия при неимоверна интензивност и духовна културно-просветна дейност се реализират същите процеси, както в Стара Европа.

Таблица 1

**Професионални училища и закони в Европейските държави и България  
– съпоставителен план**

| Страна   | I професионално училище | Закон за проф. образование |
|----------|-------------------------|----------------------------|
| Англия   | 1538                    | 1889 – над 300 г.          |
| Русия    | 1721                    | 1860 – 139 г.              |
| Франция  | 1820                    | 1863 – 43 г.               |
| САЩ      | 1870                    | 1917 – 47 г.               |
| Германия | 1706                    |                            |
| България | 1873                    | 1907 – 34 г.               |

Това, което отнема на европейските държави десетилетия до векове, България наваксва и осъществява в скъсени срокове в края на XIX и началото на XX век, за да се изравни с европейското си семейство. В България професионално обучение започва още през втората половина на XVIII и първата половина на XIX век под формата на чиракуване. Килийните училища за общо образование са също от този период – те се намират в църкви и манастири поради османското владичество. Стига се до откриване на първото търговско частно училище в Свищов през 1873 г., което е закрито от турските власти на следващата година (след няколко години пак възниква като търговска гимназия). Но примерът на свищовци поставя началото на възникване на поредица професионално-учебни заведения, които отговарят на основния поминък и на основните дейности на населението. Законите за регламентиране на системата на образование не закъсняват – започват с решения на просветното министерство още от 1881 г. при управлението на Рачо Каролев, за да се стигне до първия Закон от 1907 г. Възрожденска България показва как образование и икономика, държавно и частно, инициатива и управление вървят паралелно и че, колкото по-адекватно и качествено е образован и подготвен един народ, толкова по-успешно е развитието на държавата. Таблица 2 илюстрира тези зависимости.

Таблица 2

**Професионални училища и закони в България  
(частна и държавна инициатива)**

| Училище                                                                                         | Законова база                                                                                                                            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1873 Свищов, първо търговско частно                                                             |                                                                                                                                          |
| 1879 Русе, първо държавно земеделско                                                            |                                                                                                                                          |
| 1883 Княжевската учебна работилница                                                             |                                                                                                                                          |
| 1893 София, девическо частно стопанско<br>1894 София, медицинско частно за мед. сестри          |                                                                                                                                          |
| 1895 Сливен текстил<br>1895 Русе воден транспорт                                                | 1897 – за земеделското образование – 18 г.                                                                                               |
| 1909 София, първо строително                                                                    | 1906 – за търговското образование – 33 г.<br>1907 – Закон за професионалното образование<br>1910 – Правилник за уредбата и вътрешния ред |
| 1921 Пазарджик девически земеделско-стопански институт за учителки<br>1923 София, книгопечатане | 1931 – Първа национална конференция на директорите                                                                                       |

През този период българските буржоазни правителства уважават, използват и легитимират частната инициатива. През 1880 г. Иван Гюзелев разрешава откриването на професионални училища. През 1885 г. Рачо Кролев регламентира частната инициатива. През 1981 г. следва централизация с откриване на ведомство по професионално образование в просветното министерство. През 1921 г. Ст. Омарчевски предприема унифициране на системата с единни планове, програми и учебници и всички типове професионални училища преминават към просветното министерство. *Три типа синхронизация*, държа да подчертая – *първо*, между клоновете на професионалното образование и развитието на приоритетите на националното стопанство, което прави България стабилна икономически и политически на международната сцена; *второ*, синхрон между държавна и частна инициатива и техния диалог – скоростна направа на закони и управленски решения; *трето* – синхрон между теория и практика – пренос на европейски опит и национални дискусии на форуми. Днес имаме опита, имаме примера, имаме съвременни образци, трябва ни волята.

### ЕВРОПЕЙСКА ОБРАЗОВАТЕЛНА СТРАТЕГИЯ 2020 И ЧАСТНАТА ИНИЦИАТИВА – КОНСТРУКТИВНИТЕ ВЪЗМОЖНОСТИ НА БЪЛГАРСКОТО ЧАСТНО УЧИЛИЩЕ

Приоритетите на европейското образование през следващото десетилетие са свързани с лична инициатива, иновативност, законовост, икономичност и цялостен обществен и стопански ефект – все признаци на частната инициатива в нейния автентичен заряд:

1. Предучилищно образование и образователни мрежи на равнопоставеността.
2. Престиж на учителската професия – осигуряване на адаптиране, перманентна квалификация, възможности за мобилност, обмен на добри практики.
3. Работа с таланти деца, подкрепа и съпровождане при взаимодействие с тяхната среда.
4. Ранна диагностика на интереси и тяхното развитие при мрежа за професионално и образователно ориентиране.
5. Ключови компетентности – свързани с математика и умения за учене.
6. Увеличаване на възможности за ученици в неравностойно положение, поява на „Училища Втори шанс“.
7. Учене през целия живот.
8. Валидиране на неформалното и информалното образование.

Тези приоритети са следствие от обществените, културните, образователните и личностните трансформации на XXI век и водят до трансформации на всички тези равнища.

Българското частно училище има своето място във всеки един от тези пунктове. То е хранилище на частната инициатива и с нея – катализатор за развитието на образователните мрежи.

Като хранилище частното училище придобива ценностен аспект на възрожденска мисия и инициатива в българска образователна среда и естествен баланс на тенденциите на формализация, които достигнаха своя апогей през изминалото десетилетие. Но този статус поставя високи изисквания към менталитета и към „частната“ култура в тази категория наши институции.

Като катализатор за развитие и на държавното образование – самото то е училищна и образователна институция. Като такава трябва да е съответна на образователните стандарти, но и да провокира в диалог с институции и държава необходимите промени: регламент за валидиране на сертификати и опит; модулизиране и гъвкавост на училището към индивидуалния жизнен проект на ученика; трансформация на образователния регламент – учебно съдържание, модулна организация на учебното време, модулна организация на учебната среда; възстановяване на системата за професионално и училищно ориентиране.

Частното училище има и своите неформални аспекти, с което е гранична и богата на възможности за личностно развитие зона – приоритетен принцип на изборността, а не на задължителността; по-висока активност на потребителите; по-висока гъвкавост; широка мрежа от социални партньори; заложена инициативност и иновативност. Тези предимства по същност лесно се превръщат в угроза при функционална размитост на дейностите.

Как осмисля, използва, реализира, съчетава тези свои проявления българското училище днес и като частно, и като държавно, и на извънучилищна територия, *зависи от качеството на нашата частна инициатива* – като професионалисти, родители, ученици, граждани, хора.

## ЛИТЕРАТУРА

1. **Найденкова, В.** Професионалният облик на съвременния учител. С., 2004.
2. **Рашева-Мерджанова, Я. Пенталогия.** Другата философия на образованието. С., 2010.
3. **Рашева-Мерджанова, Я.** Привлекателно училище и щастлив ученик – между абсурда и действителността. Организация на училището и детската градина. 5, с. 3–22, 2004.
4. **Glasman, D.** L'accompagnement scolaire. Sociologie d'une marge de l'école. Paris, 2001.
5. **Prost, A.** Les trios ages de l'enseignement français (XIX–XX siècles). In: Education en long duree. (dir. H. Peyronie, A. Vergnion). Caen, 29–40, 2007.